

АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 16 январдаги ПФ-5303-сон “Мамлакатнинг озиқ-овқат хавфсизлигини янада таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони
2. Бўриев Х.Ч. “Сабзавотчилик”.Электрон дарслик. 2004. 404-бет.
3. Ёдгоров З. ва бошқалар. Ширин маккажўхори. Ўзбекистон қишлоқ хўжалик журнали, 2004, 5, 22 бет.
4. Остонақулов Т., Бекназарова Х. Ширин маккажўхори нав ва дурагайлари ҳосилдорлиги. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги журнали № 9. 2010 йил 18 бет.
5. Остонақулов Т.Э. ва бошқалар. Сабзавот (ширин) маккажўхори навларини танлаш ва улардан юқори ҳосил олиш технологиясига оид тавсиялар. Т., 2005, 38 бет.
6. Ўзбекистон Маккажўхори илмий текшириш станцияси экин майдонларида тупроқ текширув агрокимёвий картограммаси ва тавсиялари. Тошкент, 2007, 24 б.
7. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида экиш учун тавсия этилган қишлоқ хўжалик экинлари давлат реестри. Т., 2022, 105 бет.

УЎТ: 633.854:631.51:631.54

МОЙЛИ КУНГАБОҚАР НАВЛАРИ ҲОСИЛДОРЛИГИГА ЭКИШ МУДДАТИ ВА ОЗИҚЛАНИШ МАЙДОНИНИНГ ТАЪСИРИ

Туракулов Ойбек Холмирзаевич, мустақил изланувчи,

Самарқанд давлат ветеринария медицинаси, чорвачилик ва биотехнологиялар университети.

Аннотация. Мақолада Самарқанд вилоятининг ўтлоқи бўз тупроқлари шароитида такрорий экин сифатида мойли кунгабоқар навларидан юқори ва сифатли ҳосил олиш учун мақбул экиш муддати ва схемасини аниқлаш борасида олиб борилган илмий-тадқиқот ишлари натижалари келтирилган.

Калим сўзлар: кунгабоқар, нав, САМҚХИ 20-80, СҮР, экиш муддати, экиш схемаси, ҳосил.

Annotation. The article presents the results of the scientific research work on determining the optimal planting period and scheme for obtaining a high and high-quality yield of oil sunflower varieties as a repeated crop in the conditions of the meadow gray soils of the Samarkand region.

Key words: sunflower, variety, САМҚХИ 20-80, СҮР, planting period, planting scheme, harvest.

Аннотация. В статье приведены результаты научно-исследовательской работы, проведенной с целью определения оптимального срока посева и схемы получения высокого и качественного урожая от сортов масличного подсолнечника в качестве повторной культуры в условиях луговых сероземов Самаркандской области.

Ключевые слова: подсолнечник, сорт, САМҚХИ 20-80, СҮР, сроки посадки, схема посадки, урожай.

Кириш. Аҳолининг кундалик эҳтиёжига ўсимлик мойи ёки ҳайвон ёғидан озиқ-овқат тайёрлашда кунига 2-3 марта фойдаланилади. Ўсимлик мойи инсон организми томонидан тез ҳазм бўладиган озиқ-овқат маҳсулоти ҳисобланади. Унинг энг яхши хусусияти - инсон организмида холестерин тўпламаслигидир. Ўсимлик мойи кимёвий таркибига қараб, озиқ-овқат мойига ва техник мойга ажратилади, айрим ўсимликларнинг мойи ҳам озиқ-овқатга, ҳам саноатда ишлатилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ёғ-мой тармоғини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4484-сонли қарорида “Бошқа муқобил ёғ олинадиган экинлар (соя, кунгабоқар, кунжут, мойли зиғир, махсар ва бошқалар) экиладиган майдонларни кўпайтириш ва ёғ-мой маҳсулотлари ишлаб чиқариш учун ёғ олинадиган ўсимлик уруғининг импорти бўйича олиб келинишини ташкил этиш асосида, ўсимлик ёғи ва ем маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг хомашё базасини кенгайтириш” ва Президент қарори билан «Ўзёғмойсаноат» уюшмаси 2022 йил 1 январдан ташкил этилди. Шунинг учун бугунги кунда кунгабоқар мойига бўлган эҳтиёжни қондириш учун унинг ҳосилдорлиги ва сифатини оширувчи етиштириш агротехнологияларини такомиллаштириш бўйича олиб бориладиган тадқиқотлар муҳим аҳамиятга эга.

Республикамиз шароитида бу борада кўпгина ишлар олиб борилган, жумладан, М.К.Луков (2013) маълумотларига кўра кунгабоқар туп сонлар 47,6 туп/га дан 71,4 туп/га экиш схемаси бўйича қалинлашган сари саватча диаметри 3 см. га 1000 дон аруғ вазни 9 г. камайганлиги ва саватчада пуч уруғлар миқдори 4,4 фоиз кўп бўлиши аниқланган [4].

С.С.Тоғаеванинг Тошкент вилояти шароитида олиб борган тадқиқотларида кунгабоқарнинг “Жаҳонгир” назорат навида озиқланиш майдони 1400 см² бўлган 70х20-1 экиш схемасидаги вариантдан 21,3 ц/га ҳосил олинган, озиқланиш майдони 1750 см² бўлган 70х25-1 экиш схемасидаги вариантдан 22,5 ц/га, озиқланиш майдони 2100 см² бўлган 70х30-1 экиш схемасидаги вариантдан 23,3 ц/га ва озиқланиш майдони 2450 см² бўлган 70х35-1 экиш схемасидаги вариантдан 20,6 ц/га ҳосил олинган. Озиқланиш майдони 2100 см² бўлган вариантда тажрибадаги озиқланиш майдони кичик бўлган (1400 см²) вариантга нисбатан 2,0 ц/га, озиқланиш майдони 1750 см² бўлган вариантга нисбатан 0,8 ц/га, ҳамда озиқланиш майдони катта бўлган 2450 см² бўлган вариантга нисбатан 2,7 ц/га кўп ҳосил олиниши аниқланган [6].

Материаллар ва методлар. Дала тажрибалари 2020-2022 йилларда Самарқанд давлат ветеринария медицинаси, чорвачилик ва биотехнологиялар университети ўқув-тажриба хўжалигида ўтказилди. Тажриба майдонининг тупроғи ўтлоқи

бўз тупроқ, сизот сувининг сатҳи 7-9 м. механик таркиби ўрта қумоқли, гумус миқдори тупроқ қатлами 0-30 см да 0,92 %, 31-50 см да эса 0,63 %, минерал элементлар билан ўртача даражада таъминланган. Тажрибада объект сифатида мойли кунгабоқарнинг эртапишар САМҚХИ 20-80 ва СУР навларининг 1-репродукцияли уруғлигидан фойдаланилди. Тажиба даласида кузги қўшимча чанглатилган ва қўшимча чанглатилмаган вариантларда 70x40-1, 70x35-1, 70x30-1, 70x25-1см. ва 70x20-1 см. экиш схемалари ва мутаносиб равишда 35,7; 40,8; 47,6; 57,1 ва 71,4 туп/га. қалинликда экилди. Назорат сифатида 70x25-1см (57,1 туп/га.) экиш схемаси қабул қилинди. Ҳар бир делянканинг узунлиги 20 метр, эни 2,8 метр, умумий майдони 56 м². Тажибанинг умумий эгаллаган майдони 13440 м² ни ташкил этди. Тажиба тўрт қайтариқдан иборат.

Тадқиқотлар барча кузатувлар тупроқ ва ўсимлик намуналари таҳлиллари ва ҳисоб-китоблар "Dala tajribalarini o'tkazish uslublari" (2014) "Практикум по агрохимии" (2001) каби илмий қўлланмалар асосида бажарилди.

Натижалар ва уларнинг таҳлили. Ўсимликларда юқори ҳосил шаклланишининг асосий шартларидан бири бу экилган уруғларнинг тўлиқ униб чиқишидир. Уруғнинг унвчанлик кўрсаткичи ҳосил шаклланишида муҳим роль ўйнайди.

Олиб борилган тадқиқот натижаларига кўра тажибада ўрганилган. кунгабоқарнинг САМҚХИ 20-80 ва СУР навлари уруғларининг унвчанлиги ва кўчат қалинлигининг озикланиш майдониға боғлиқлиги бўйича улар орасидаги фарқ сезиларли даражада катта бўлмаганлиги аниқланди.

Тажрибада ўрганилган САМҚХИ 20-80 нави СУР навиға нисбатан ўсув даври охирида сақланиб қолган ўсимликлар

юқори бўлганлиги аниқланди. Эрта 1 июлда экилган СУР навини ҳосил йиғиш давриға келиб ўсимликлар туп сони камайганлиги кузатилиб, энг кўп йўқотилган ўсимликлар 70x20-1 экиш схемасида 3,8 минг/га тупни ташкил этди. Ўсув даври бошида ва ўсув даври охирида сақланиб қолган ўсимликлар энг юқори 70x40-1 экиш схемасида мас равишда 97,0 % ва 90,8 % ни қайд этди. Бунда нобуд бўлган ўсимликлар 2,2 минг/га бўлди. Экиш схемаси 70x25-1 назорат вариантыда нобуд бўлган бўлган ўсимликлар 3,6 минг/га, 70x30-1 экиш схемасида назоратға нисбатан нобуд бўлган ўсимликлар 0,2 минг/га тупға кам бўлди.

СУР навида ҳам экиш муддати кечикиб бориши билан ўсув даври охирида нобуд бўлган ўсимликлар сони ортиб борди. Экиш муддати 20 июль, экиш схемаси 70x20-1 бўлган вариантда нобуд бўлган ўсимликлар 5,5 минг/га ни ташкил этди. САМҚХИ 20-80 навида ўсув даври охирида сақланиб қолган ўсимликлар 20 июль экиш муддатининг, 70x20-1 экиш схемасида СУР навиға нисбатан 0,3 минг/га туп ўсимлик кам нобуд бўлди.

Уруғ ҳосилдорлиги экиш схемалари бўйича барча экиш муддатларида САМҚХИ 20-80 навида 70x30-1 бўлган вариантда энг юқори бўлди. Эрта (1.07) муддатда шу экиш схемасида ўртача 33,8 ц/га, ўрта (10.07) муддатда ўртача 30,4 ц/га ва кечки (20.07) экиш муддатида эса ўртача 27,8 ц/га ҳосил олинди. 1 июлда 70x20-1 экиш схемасида ҳосилдорлик ўртача 27,3 ц/га бўлиб, назоратға нисбатан ўртача 4,8 (14,9 %) ц/га камайганлиги аниқланди. 70x30-1 бўлган экиш схемасида назорат вариантыда нисбатан ўртача 1,7 (5,3 %) ц/га, 70x35-1 экиш схемасида ўртача 1,3 (4,0 %) ц/га юқори бўлган бўлса, 70x40-1 экиш схемасида эса назорат вариантыға нисбатан

1-жадвал.

Ҳар хил муддатларда экилган кунгабоқар САМҚХИ 20-80 нави ҳосилдорлигиға экиш схемаларининг таъсири (2020-2022 й)

Экиш схемаси	Йиллар бўйича ҳосилдорлик, ц/га			Ўртача ҳосил, ц/га	Қўшимча олинган ҳосил, ц/га	
	2020	2021	2022		Экиш муддати бўйича	Экиш схемаси бўйича
1 июль						
70x20-1	28,1	27,6	26,2	27,3	-	-4,8
70x25-1	33,1	32,4	30,8	32,1	-	ст
70x30-1	34,8	34,1	32,4	33,8	-	+1,7
70x35-1	34,4	33,7	32,1	33,4	-	+1,3
70x40-1	30,1	29,5	28,0	29,2	-	-2,9
ЭКФ _{0,5}	3,04	3,18	3,06			
S _x %	3,28	3,67	3,58			
10 июль						
70x20-1	24,4	23,9	22,8	23,7	-3,5	-4,9
70x25-1	29,5	28,9	27,5	28,6	-3,5	ст
70x30-1	31,3	30,7	29,2	30,4	-3,4	+1,8
70x35-1	31,1	30,5	29,0	30,2	-3,2	+1,6
70x40-1	27,3	26,8	25,4	26,5	-2,7	-2,1
ЭКФ _{0,5}	2,86	2,93	2,80			
S _x %	3,20	3,42	3,29			
20 июль						
70x20-1	22,1	21,2	19,7	21,0	-6,2	-4,9
70x25-1	27,2	26,2	24,3	25,9	-6,2	ст
70x30-1	29,2	28,1	26,1	27,8	-6,0	+1,9
70x35-1	29,0	27,9	25,9	27,6	-5,8	+1,7
70x40-1	24,7	23,7	22,1	23,5	-5,7	-2,4
ЭКФ _{0,5}	2,78	2,89	2,68			
S _x %	3,24	3,65	3,36			

Ҳар хил муддатларда экилган кунгабоқар СУР нави ҳосилдорлигига экиш схемаларининг таъсири (2020-2022 й).

Экиш схемаси	Йиллар бўйича ҳосилдорлик, ц/га			Ўртача ҳосил, ц/га	Қўшимча олинган ҳосил, ц/га	
	2020	2021	2022		Экиш муддати бўйича	Экиш схемаси бўйича
1 июль						
70x20-1	25,6	25,1	23,9	24,9	-	-4,6
70x25-1	30,4	29,8	28,3	29,5	-	ст
70x30-1	30,1	29,5	28,0	29,2	-	-0,3
70x35-1	28,2	27,7	26,3	27,4	-	-2,1
70x40-1	25,8	25,3	24,0	25,0	-	-4,5
ЭКФ _{0,5}	2,96	2,84	2,82			
S _x %	3,59	3,38	3,50			
10 июль						
70x20-1	22,2	21,8	20,7	21,6	-3,3	-4,7
70x25-1	27,1	26,6	25,2	26,3	-3,2	ст
70x30-1	26,8	26,3	25,0	26,0	-3,2	-0,3
70x35-1	25,1	24,6	23,4	24,4	-3	-1,9
70x40-1	22,4	21,9	20,8	21,7	-3,3	-4,6
ЭКФ _{0,5}	2,84	2,72	2,69			
S _x %	3,69	3,44	3,56			
20 июль						
70x20-1	20,1	19,3	18,0	19,1	-5,8	-4,8
70x25-1	25,1	24,1	22,5	23,9	-5,6	ст
70x30-1	24,9	23,9	22,3	23,7	-5,5	-0,2
70x35-1	23,3	22,4	20,9	22,2	-5,2	-1,7
70x40-1	20,2	19,4	18,0	19,2	-5,8	-4,7
ЭКФ _{0,5}	2,62	2,69	2,66			
S _x %	3,35	3,67	3,84			

ўртача ҳосилдорлик 2,9 (9,0 %) ц/га камайганлиги қайд этилди. Ўрта (10.07) ва кечки (20.07) муддатларда ҳам шу қонуният такрорланди. 20 июль экиш муддатида озикланиш майдони 1400 см² бўлган 70x20-1 экиш схемасидаги вариантдан ўртача 21,0 ц/га ҳосил олинди, озикланиш майдони 1750 см² бўлган 70x25-1 экиш схемасидаги назорат вариантдан ўртача 25,9 ц/га, озикланиш майдони 2100 см² бўлган 70x30-1 экиш схемасидаги вариантдан ўртача 27,8 ц/га, озикланиш майдони 2450 см² бўлган 70x35-1 экиш схемасидаги вариантдан 27,6 ц/га ва озикланиш майдони 2800 см² бўлган 70x40-1 экиш схемасидаги вариантда эса ўртача 23,5 ц/га ҳосил олинди.

СУР навидан экиш муддатлари ва озикланиш майдонлари бўйича олинган ҳосил САМҚХИ 20-80 навидан олинган ҳосилга нисбатан кам бўлиши аниқланди. Бунда эрта 1 июль экиш муддатида экиш схемалари ёки озикланиш майдони

бўйича САМҚХИ 20-80 навида нисбатан қуйидаги кетма-кетликда кам ҳосил олинди: 2,4 ц/га, 2,6 ц/га, 4,6 ц/га, 6,0 ц/га ва 4,2 ц/га. 10 июлда экилган муддатда қуйидаги кетма-кетликда кам ҳосил олинди: 2,1 ц/га, 2,3 ц/га, 4,4 ц/га, 5,8 ц/га ва 4,8 ц/га ҳамда охириги 20 июлда экилган муддатда эса мос равишда ўртача 1,9 ц/га, 2,0 ц/га, 4,1 ц/га, 5,4 ц/га ва 4,3 ц/га кам ҳосил олинди.

Хулоса қилиб айтганда, экиш муддати ва озикланиш майдони кунгабоқар навларини уруғ ҳосилига сезиларли таъсир кўрсатиб, такрорий экин сифатида экиш муддатини эрта 1 июлда ўтказиш ҳар иккала нав учун мақбул эканлиги аниқланди. САМҚХИ 20-80 навида озикланиш майдони 2100 см² бўлган 70x30-1 экиш схемасида, СУР навида эса 1750 см² бўлган 70x25-1 экиш схемасида энг юқори уруғ ҳосили олиниши исботланди.

АДАБИЁТЛАР:

1. Абдукаримов Д.Т. Қишлоқ хўжалиги экинлари селекцияси // Тошкент-2002 йил.
2. Атабаева Ҳ.Н., Юлдашева З.К. Мойли экинлар биологиясининг илмий асослари ва етиштириш технологиялари// Тошкент, 2019.
3. Атабаева Х.Н. Ўсимликшунослик// Тошкент. Меҳнат. 2000.
4. Луков М.К. Ўзбекистоннинг суғориладиган шароитида кунгабоқар етиштириш технологияси, селекцияси ва уруғчилиги// Монография Самарқанд-2013. Б. 24-25.
5. Практикум по агрохимии: Учеб. пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. / под ред. академика РАСХН В.Г. Минеева. – М.: Изд. МГУ, 2001. – 689 с.
6. Тоғаева С.С. Экиш муддати ва озикланиш майдонининг мойли кунгабоқар навлари ҳосилдорлигига таъсири// Диссертация. Тошкент – 2022 й. Б. 75-76.
7. Nurmatov Sh., Mirzajonov Q., Avliyoqulov A., Bezborodov G., Ahmedov J., Teshayev Sh., Holiqov B., Niyozaliev B., Hasanova F., Mallabaev N., Tillabekov B., Ibragimov N., Abdualimov Sh, Shamsiev A., Isaev S. Dala tajribalarini o'tkazish uslublari. Toshkent, 2014. – Б. 175.

ЕР ВА СУВ – МУҚОБИЛИ ЙЎҚ ХАЗИНА

Одилжон Ибрагимов, қ.х.ф.д., профессор,
Фарғона политехника институти.

Президентимиз вилоятларга ташрифлари чоғида иқтисодий томондан фойда бермайдиган, даромад келтирмайдиган экин тури ва майдонларини қайтадан кўриб чиқиш, шўрланган, кумлоқ, дашт ерларда ўша шароитга чидамли экинларни экиш, ҳар бир қарич ердан унумли фойдаланиш бўйича зарур кўрсатмаларни бериб келади. Президентимиз кўяётган вазифалар мавсумий эмас, изчил ва узоқни ўйлаб иш юритишни тақозо этади. Мисол учун, шундай фермер хўжаликлари борки, ўз ҳудудларининг йўл четларидаги ариқ, сув бўйларига экилган ўрик, олма, анор, узум, хурмо, ёнғоқ, pista, бодом, жийда каби мевалардан яхши ҳосил оляпти. Бу эса кўча-кўйларнинг ободлигига-ободлик, тароватига-тароват қўшиб келяпти. Бу мевалар тоғда ҳам, даштда ҳам, кумда ҳам ўсади, ривожланади ва мева беради. Умумлаштирилганда, минглаб километрга етадиган унумдор тупроқли ариқларнинг бўйлари, айрим деҳқон хўжаликлари, томорқачилар ва хонадонларда ўнг минглаб гектар майдонлар фойдаланилмасдан, экин ёки мевали дарахт экилмасдан бўш ётибди.

Фермер хўжалигининг ер майдони 60-65 гектардан иборат бўлса, шу майдоннинг йўл четлари, сув юрадиган ариқ бўйларининг узунлиги боши-этаги камида 10000 метрни ташкил этади. Бу эса сув билан мунтазам таъминланган бир гектар ерга тенгдир.

Одатда бодом ўсимлиги 3х4 схемада жойлаштирилганда бир гектар ерга 500 дона кўчат экилади. Унинг “Қилич”, “Юпка пўчоқ”, “Олтиариқ” навлари сув бўйида яхши ўсади. Бодом тўрттинчи йили ҳосилга қиради. Бешинчи йилга келиб, бир тупи 10-15 килограмм, кейинги йилларда 25-30 килограммгача ҳосил беради. Бодомни сув ва йўл қирғоғига якка-якка қилиб, 4 метрга 1 тупдан 1 қатор қилиб жойлаштириш мумкин. Бешинчи йилда бир гектар ердан энг камида 600 килограммдан 1500 килограммгача ҳосил йиғиштириб олиш мумкин. Бозор баҳосида унинг нархи 60-80 минг сўм туради, агар шу нархнинг ярмини, яъни 30-40 минг сўм қилиб олганимизда ҳам жами 225 миллион сўм даромад олинади.

Ёнғоқни олайлик. Унинг кўчати 6х6 схемада жойлаштириб экилади. Шунда бир гектар ерга 277 дона ёнғоқ кўчати экилади. Бир қатор қилиб, 6 метрга 1 тупдан жойлаштирилганда, даставвал, 40-50 килограмм, еттинчи йилдан бошлаб 100-150 килограмм ҳосил беради. Бозор баҳосидаги нархини икки баробар камайтириб, харажатларни чиқариб ташлаганда ҳам, ариқ ҳамда йўл бўйларига экилган ёнғоқ кўчатларидан йилига энг камида 100 миллион сўм соф фойда қолади. Асосийси, бодом, ёнғоқ мевасининг сифати бузилмайди, узоқ сақланади, олис масофаларга олиб бориш учун ҳам алоҳида эътибор талаб қилинмайди. Назаримизда, аҳолининг озиқ-овқатга бўлган эҳтиёжини қондиришда фермердеҳқон хўжаликларининг имкониятларига доир тарғибот-ташвиқот ишларини изчил кучайтириб боришимиз зарур. Тўғри, бу борада кўп иш қилинди, қилиняпти. Лекин унинг оддий ва самарали йўллари тўшунтириш фойдадан холи бўлмайди.

Мамлакатимизда яна етти хазинанинг бири ипак-

чилик бўлиб, кейинги йилларда ипакчиликка, кўзни қамаштирадиган атлас ва шойиларга бўлган қизиқиш янада ортиб бормоқда, лекин ипак қўртининг озуқаси бўлган тут дарахтлари кейинги йилларда асосий равишда кўчирилди, кўпорилди. Айниқса, ҳашаротлардан тут одимчиси қимматли озуқа ҳисобланган тут баргининг ҳосилига жиддий зарар келтирмоқда. Буни олдини олиш вақти келди. Бугунги кунда ипак қўртининг асосий озиқ манбаси ҳисобланган тут баргининг етишмаётганлиги яққол сезилиб қолмоқда. Айниқса, қишлоқларга яқин бўлган ғўза, буғдой ва бошқа экинлар экилган майдонларнинг четларида, боши этагидаги мавжуд тут дарахтлари сезилари даражада ўтин сифатида кесилиб қамайганлиги сир эмас. Лекин, шу тут дарахтларининг ўрни ҳозирда ҳам бўш турибди, уларни тўлдириш вақти келмоқда. Маълумки, эрта баҳорда экилган кўчатлар яхши тутиб тез кўкаради. Чунки, ипак қўртини парвариш қилган оилаларда тандир ва ўчоқ учун йиллик ўтин захираси яратилади ва тўпланади. Одамлар оиласи иш билан таъминланади. Шунинг учун илгаридан мавжуд тутзорларни, тагидан чиққан ёки кесилиб кетган тут дарахти тагини очиб таъмирлаш, ўғит бериб суғориш, кўкартириш бугунги куннинг долзарб вазифаларидандир.

Республикаимизнинг ғўза, ғалла ва мева боғларининг майдонларида 200 турдан зиёд, шундан пахтазорларда 74 турга мансуб бегона ўтлар учрайди. Улар маданий экинларга нисбатан олдин униб чиқади ва тез ўсиб ривожланади. Кўп йиллик илмий маълумотларга кўра, ҳар йили ўртача жами қишлоқ хўжалик экинлари ҳосилининг 10-12 фоизи бегона ўтларнинг зарари туфайли йўқотилади. Бегона ўтлар ғўзага нисбатан сувни 3 баравар, буғдойга нисбатан 4 бараваргача кўп ўзлаштиради. Мисол сифатида 1 м² майдондаги ўт босган даладан 30 кунда 139 килограмм миқдорида сувни буғлатади. Ўтсиз даладан эса атига бу кўрсаткич 37 кг ни ташкил этади. Бундан ташқари, бегона ўтлар ғўза ва буғдойни озиқлантириш учун солинган минерал ўғитлар таркибидаги озиқ моддаларнинг 26-30 % ини соф ҳолда ўзлаштиради. Бир тонна дон ҳосили тупроқдан 46 кг гача азот; 22 кг гача фосфор ва 28 кг гача калий ўзлаштиради. Бир тонна пахта етиштириш учун 50 кг азот; 15 кг фосфор; 50 кг калийни ўзлаштиради. Ўт босган даладан бўз тикан ва олабута 40 кг гача азот, 70 кг гача фосфор, 120 кг гача калийни ўзлаштиради. Агар таҳлил қиладиган бўлсак, ғўза ва буғдойга нисбатан бегона ўтлар дала майдонида турли зараркундаларнинг жон сақлайдиган манбаи ҳисобланади. Айниқса, ўргимчаккана, кузги тунлам, ғўза тунлами, ширалар, трипис ва бошқа зараркундалар, аввал, бегона ўтларда ривожланиб сўнг, ғўзага ва бошқа экинларга ўтади. Ўзимиз билмаган ҳолда қаерга бормайлик, қайерга қарамайлик ҳар қадамда бегона ўтларни кўраимиз, лекин биз уларга жуда бефарқлик билан қарайдиган бўлиб қолганмиз. Ахир инсоннинг ризқи-рўзини 2-3 маротабагача камайтириб ётган бегона ўтларни таг-туғи билан йўқотишимиз зарур. Ҳисобсиз меҳнат, куч ва ўтоқ учун сарфланадиган ортиқча маблағларнинг олдини олиш учун фермер хўжаликлари билан ва барча қишлоқ

хўжалигига алоқадор бўлган корхона ва ташкилотларнинг ҳар бир ходими ва хизматчилари учун бегона ўтларга қарши курашишининг давлат сиёсати даражасигача айланишини таъминлаш зарур. Акс ҳолда катта – катта боғларимиз, ғаллазорлар, сабзавот ва полиз, ғўза майдонларини бегона ўтлар босиб қолишига йўл қўйган бўламиз.

Қишлоқ хўжалиги зараркунандалари ва касалликлари туфайли экинлардан етиштирилаётган ҳосилнинг 11.6 фоизидан 13 фоизгача қисми бой берилмоқда. Бугунги ҳаётимизда дастурхонимизни безайдиган энг сархил олма, анор, нок, беҳи, ўрик, ёнғоқ, шафтоли каби қийинчиликлар билан ҳалол пешона тери эвазига етиштирилган нозу неъматларнинг ҳузурини ҳашаротлар, курт-кумурсқалар кўрмоқда. Шунингдек, қовун, тарвуз, сабзавот экинларига ҳам кузги ғўза тунлами, ўргимчаккана ҳашаротлар, маккажўхори, помидор, турп, шолғом, пийёз, саримсоқпийёзнинг ҳосилига ҳам жиддий зарар келтирмоқда. Узлуксиз ҳимоя эвазига 12-15% пахтанинг, 9-10% ғалланинг 16-20% ловия ва бошқаларнинг ҳосили сақланиб келинмоқда. Етиштирилаётган пахта ва дон, мева ва сабзавот экинларининг ҳосилини сақлаб қолиш учун қуйидаги ҳимоя чора-тадбирларни кўришимиз зарур:

1. Кузги шудгорни ўз вақтида, 30-35 см чуқурликда қўшярусли омонларда сифатли амалга ошириш йўли билан бегона ўтларни ва ҳашарот, касалликларни 50% га қадар камайтириш таъминланади.

2. Қиш, куз ва эрта баҳорда пол олиш йўли билан шўр ювиш, яхоб бериш тадбири ўтказилиши орқали бегона ўтлар уруғи ҳамда экинларининг ҳашарот ва касалликлари сезиларли даражада камаяди.

3. Асосий йўлдош экин сифатида беда ўсимлигининг экин майдонларини кенгайтириш зарур. Алмашлаб экишни беда экини билан тўлиқ жорий этиш лозим. Шунда бегона ўтларга деҳқончилик қилинаётган экинларнинг ҳашаротларига, касалликларига барҳам берилиб, тупроқ унумдорлиги мунтазам ортиб боради.

4. Боғларда, ғўза, ғалла майдонлари четдаги мевали манзарали дарахтларни туридан қатъий назар, похол поя (буғдой, шоли ва бошқа) эски латта материалдан белдамчи боғлангани ҳар йили камида 3 маротаба апрель, июль, ноябрь ойларида белдамчиларни йиғиб ёқиб юбориш керак. Бу ишлар арзон бўлиб катта харажат талаб этмай-

ди. Афсуски, кўпчилик деҳқон фермерлар ҳашаротларни камайтирадиган бу оддий услуга негадир аҳамият бермайдилар.

5. Фермер хўжалиги ерларида ариқ-зовурлар, илгари қовлангандаги зовурларнинг четиди қуриб қолган қамиш, қовча ва бошқа хас-чўп ва ўтларни тозалаб, чиқиндиларини махсус чуқурларга компост сифатида тўплаш ва бостириш, сўнгра тегишли дорилар билан зарарсизлантириш зарур.

6. Қишлоқ хўжалиги экинларининг касалликларига ва зараркунандаларига қарши зарур кимёвий дориларнинг аралашмаси билан эрта баҳорда ва кузда шароитга, мавсумнинг келишига қараб икки маротаба ишлов бериш лозим.

7. Республикамиздаги мавжуд биолобараторияларнинг маҳсулотларидан унумли фойдаланиш экинлардан экологик соф ҳолда маҳсулот етиштириш ва уни сақлаб қолиш имкониятларини беради.

8. Ғўза, ғалла экилган майдонларнинг четларида мавжуд бўлган тутзорларни таъмирлаш, кўчати йўқ жойларни кўчат экиб тўлдириш зарур.

9. Республикамизнинг барча ҳудудларида куз фаслида жуда кўп минглаб гектарларда боғлар яратилади. Мевали боғлардаги ўрни бўшаб қолган кўчатлар ўрнини экиб тўлдиришнинг айна вақти келаётганлигини ҳам эслатиб ўтиш ўринлидир.

Кадрлар тайёрлашни тубдан яхшилаш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини изчил ривожлантириш, мамлакатда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш ва янада мустаҳкамлаш, экологик тоза маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш, экспорт салоҳиятини сезиларли даражада ошириш, иқтисодий самара бермаётган, кам ҳосил бераётган ғўза, буғдой майдонларини қисқартириш ҳисобига улардан бўшаган ерларда янги интенсив боғ ва узумзорларни ташкил этиш, шунингдек, энг кўп истеъмол қилинадиган картошка ва мойли экинларнинг майдонларини кенгайтириш кўзда тутилади.

Фермер хўжаликларига энг аввало сув ва ер ресурсларидан мақсадли фойдаланиладиган замонавий агро-технологияларни жорий этиш орқали ҳар бир қариш ердан унумли фойдаланишни йўлга қўйишни бугунги ҳаётнинг ўзи тақозо этмоқда.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ибрагимов Б.О., Домуладжанов И.Х. Формирование листовой поверхности хлопчатника в зависимости от сроков сева и его сортовых особенностей. Мелиорация как драйвер модернизации АПК в условиях изменения климата: Материалы Междунар. науч.-практика. интернет-конф. 13-20 июля 2020 г. / Новочерк. ин.-ме-лиор. ин-т Донского ГАУ. - Новочеркасск: Лик, 2020. –с. 34-36. ISBN 978-5-907158-89-4.
2. Ибрагимов Б.О., Ибрагимов О.О. Влияние сроков сева и сортовых особенностей на рост и развитие хлопчатника. Мелиорация как драйвер модернизации АПК в условиях изменения климата: Материалы Междунар. науч.-практика. интернет-конф. 13-20 июля 2020 г. / Новочерк. ин.-мелиор. ин-т Донского ГАУ. - Новочер-касск: Лик, 2020. –с. 37-40. ISBN 978-5-907158-89-4.
3. Ибрагимов О.О., Домуладжанов И.Х.. Деҳқон, фермер, хўжаликларининг истиқболдаги вазифалари. Научно-технический журнал ФерПИ, 2020, том №24, спец.вып., №1, Часть 1, с.61-67.
4. Ibragimov O.O., Domuladjanov I.X. Let's talk about agriculture of Uzbekistan. Proceedings of the International Conference "Process Management and Scientific Developments" (Birmingham, United Kingdom, September 2, 2020) – с.187-195.
5. Ибрагимов О.О., Назаров М.Н. "Регулирование структуры куста и урожайность хлопчатника". Ташкент. "Мехнат". 1987.
6. Назаров М.Н., Мирзажонов Қ.М., Ибрагимов О.О. Исаев С.Х. "Деҳқончиликнинг тежамкор технологиялари". "Фанлар академияси асосий кутубхонаси". Тошкент ш. Зиёлилар кўчаси, 13-уй. 179-бет.
7. Муротова Л.Н., Ибрагимов О.О. Ибрагимов Б.О. "Ғўзанинг ҳосил туғишини бошқариш омиллари." "Dono Nashriyoti" МЧЖ. 2021 й. 273-бет.

TUPROQ UNUMDORLIGI

Urunbayeva Gulchexra Shokirovna,
Akbarova Nilufar Raximjon qizi,

Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti.

Annotatsiya. Dukkakli ekinlardan mosh, loviya soya o'simligi nafaqat tuproq unumdorligini oshiribgina qolmasdan, balki chorva hayvonlari uchun to'yimli ozuqa ham hisoblanadi. Ya'ni tajribada mosh o'simligining donida (15,2 s/ga) 1991,1 kg/ga, pichanida (32,2 s/ga) 1032,3 kg/ga hammasi – 3023,4 kg/ga oziqa birligi hamda 443,8 kg/ga va 89,8 hammasi 533,6 kg/ga protein borligi aniqlandi.

Tayanch so'zlar: dukkakli ekinlar, unumdorlik, mosh, soya, ildiz va ang'iz qoldiqlari, oziqa unsurlari, oziqa birligi, kuzgi bug'doy, hazm bo'luvchi protein, harakatchan azot, harakatchan fosfor, harakatchan kaliy, yalpi azot, makkajo'xori, hosildorlik, o'tloqi soz tuproq, pichan hosili.

Аннотация. Среди зернобобовых культур маш и соя не только повышают плодородие почвы, но и являются питательным кормом для скота. То есть в опыте на зерно использовано 1991,1 ц/га кашицы (15,2 ц/га), на сено - 1032,3 ц/га (32,2 ц/га), всего - 3023,4 ц/га на кормовую единицу и 443,8 кг/га. га и 89,8 содержали 533,6 кг/га белка.

Ключевые слова: бобовые, плодородие, сусло, соя, корневые и стерневые остатки, элементы питания, единица питания, озимая пшеница, легкоусвояемый белок, подвижный азот, подвижный фосфор, подвижный калий, валовой азот, кукуруза, урожайность, луговая почва, сенокос.

Annotation. Among the leguminous crops, mung beans and soybeans not only increase soil fertility, but are also nutritious fodder for livestock. That is, in the experiment, 1991.1 kg/ha of mush plant was used in grain (15.2 s/ha), 1032.3 kg/ha in hay (32.2 s/ha), all - 3023.4 kg/ha food unit and 443.8 kg/ha and 89.8 all were found to contain 533.6 kg/ha of protein

Keywords: Soybean, moss, beans, feed unit, corn, crop rotation, livestock, wheat, yield, repeat crop, soil fertility, mineral fertilizers, nutritious food, hay yield, crop quality.

Kirish. Bizga ma'lumki respublikamizda istiqolning dastlabki yillaridan boshlab yer masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Chunki yer halqning, davlatning eng katta boyligi, rizq-ro'zimiz manbai, bizdan qoladigan avlodlarimiz davomiyli, mamlakatimiz tayanchi ham ona yerdir. Shu bilan birga, respublikamiz mustaqilligini mustahkamlash, uning iqtisodiy salohiyatini oshirish, kuchli rivojlangan davlatlar qatoriga olib chiqishning eng muhim omillaridan biri mavjud yer resurslaridan samarali foydalanish, tuproq unumdorligini saqlash, oshirish va qayta tiklashdir.

Sug'oriladigan maydonlardan unumli foydalanish uchun ishlab chiqarishda ko'plab takroriy don, yem-xashak, moyli va boshqa ekinlarni ekish agrotexnikasini ishlab chiqish va ishlab chiqarishga joriy etish lozim.

Takroriy ekin sifatida dukkakli don o'simliklarini ekish muhim ahamiyatga ega, chunki bu o'simliklar don, oqsil va moy muammolarini hal qiladi. Bundan tashqari, respublikamizda yillik haroratning yuqoriligi qishloq xo'jalik ekinlarini yetishtirishda jadallashtirilgan tuproqqa ishlov berish usullarini qo'llanilishi, hamda ekinlarni sug'oriladigan sharoitda yetishtirish tuproqda to'plangan tabiiy chirindi zaxirasi jadal sur'atlarda parchalanib kamayishiga olib kelmoqda. Natijada, tuproqning biologik xossalari yomonlashib, tuproqda bakteriyali va zamburug'li kasalliklarni qo'zg'atuvchi mikroorganizmlar qo'payib, ekinlar hosildorligi pasayib ketmoqda. Tuproq unumdorligini saqlash va oshirish, ekinlardan yuqori hosil olishda, qishloq xo'jalik ekinlarini samarali almashlab ekishda beda o'simligining o'рни benihoyat cheksizdir. Biroq, beda o'simligining ekin maydoni so'ngi yillarda keskin kamayib ketdi.

Shuning uchun navbatlab ekish tizimlariga oraliq, takroriy don, don-dukkakli ekinlarni kiritish, tuproq unumdorligini saqlash va oshirishga xizmat qiladi.

Qolaversa, jadal texnologiyani keng joriy etish (takroriy ekinlardan so'ng kuzgi bug'doy ekish) sug'oriladigan yerlarda kuzgi g'alla ekinlaridan yuqori va sifatli don yetishtirish garovidir. Bu texnologiya asosida don yetishtirish o'simlikning bir maromda o'sishi va rivojlanishi barcha omillarni muhayyo etishni talab qiladi. Sug'oriladigan yerlardan yil maboynida samarali foydalanish nafaqat hosildorlikni oshirishni ta'minlab qolmasdan, balki tuproq unumdorligini oshirishga, uni meliorativ holatini yaxshilashga, atrof muhitni kimyoviy birikmalar bilan ifloslanishni kamaytirishga imkon yaratib beradi. Vaholanki, respublikamiz dehqonchiligida agrotexnik tadbirlar, xususan, boshqoli don ekinlarini oziqlanish me'yori, takroriy ekinlarning tuproqda qoldirgan ang'iz va ildiz qoldiqlarini miqdoriga bog'liq holda aniqlanmagan.

Shuning uchun Farg'ona viloyatining o'tloqi soz tuproqlari sharoitida takroriy ekinlar (makkajo'xori, mosh, loviya va soya) ni hosildorligini va ulardan keyin ekiladigan kuzgi bug'doyda o'g'it me'yorlarining samaradorligini o'rganish uchun dala tajribalari olib bordik.

Tadqiqot materiallari va uslubi. Dala tajribalari O'zPITning Farg'ona filialida olib borildi. Takroriy ekinlar ekilgan dala tajribasida 5 ta variant bo'lib, har bir variantning umumiy maydoni 720 m² ni, hisoblash maydoni esa 360 m² ni tashkil qilgan holda, kuzgi bug'doy ekilgan dala tajribasida 15 ta variant bo'lib, har bir bo'lakcha maydoni 240 m², hisoblash maydoni 120 m² ga teng bo'ldi. Tajriba variantlari 4 takrorlanishda 1 yarusda o'tkazildi.

Respublikamizning tuproq-iqlim sharoitlari sug'oriladigan yerlardan bir yilda ikki marta don hosili va chorvachilik uchun to'yimli oziqa olishga, takroriy ekinlarni kuzgi bug'doydan keyin ekish tuproq unumdorligini yaxshilashda qulay sharoit yaratadi.